

saarnan ja oman toiminnan ahdistavasta tarkkailusta” (s. 171). Jumala voi joka tapauksessa toimia siellä missä ja milloin sanaa julistetaan, ja hän toimii, kuten Ryökäs Augsburgin tunnustukseen viitaten toteaa, missä ja milloin sen hyväksi näkee.

Teos on ulkoasultaan viimeistely ja siinä on runsaasti esitystä tukevia kaavioita. Teoksen kirjallisuusluettelo on laaja ja kattaa suuren määrän homileettista, erityisesti saksalais- ja ruotsalaista kirjallisuutta. Myös kieliasu on teoksessa hyvin luettava.

Ryökkään kirja pyrkii yhdistämään kommunikaatioteoriat ja luterilaisen ajattelun tavalla, joka vapauttaa julistajan saarnaamaan niin, että julistus menee perille. Tässä tekijä luottaa Pyhän Hengen toimintaan ihmisen toiminnan yhteydessä. Kirja on erinomainen lisä suomalaiseseen homileettiseen keskusteluun ja tarpeellinen silmien avaaja korostaessaan saarnan sijaintia kontekstissaan. Kokenutkin saarnaaja löytää Ryökkään kirjasta uusia, haastavia perspektiivejä oman toimintansa pohtimiselle.

MIIKKA RUOKANEN
PROF., NANJING

SARRA TLILI
Animals in the Qur’an.
Cambridge: Cambridge
University Press 2012.
279 s.

Diskussionen kring djurens ställning i olika religiösa sammanhang är marginell men ökar. Inom islam är temat natur och djur väldigt lite utforskat och därför fyller Sarra Tlilis grundliga och djupgående verk ett tomrum. Boken analyserar djurens ställning i skapelsen utgående från Koranen och utmanar rådande (miss)uppfattningar om djurens status. Enligt den rådande tolkningen har människan en särställning inte enbart i Koranen utan i skapelsen som helhet, vilket Sarra Tlili konstaterar att beror på att

Koranen är ytterst teocentrisk men medvetet skriven ur ett antropocentriskt perspektiv eftersom Koranen är ett rättesnöre menat för människor, inte för djuren.

Sarra Tlili tar medvetet avstamp från Koranen som starkt antropocentrisk eller teocentrisk och därför är hennes bok ett resultat av en ekocentrisk läsning av Koranen. Centralt i boken är att hon utmanar den traditionella tolkningen att endast människor kan ha en meningsfull relation med Gud. Status inom islam, enligt Tlilis tolkning, bygger snarare på andlighet än rationalitet. Inom den islamska traditionen delas skapelsen ofta in i två delar – rationella varelser såsom människor, änglar och andar (jinner), och irrationella varelser som består av alla övriga varelser. Tlili utmanar denna uppfattning att människor alltid skulle vara rationella och att djuren skulle vara irrationella.

Boken består av två delar. Den första delen med introduktion och två kapitel placerar den rådande diskussionen om djur i ett bredare perspektiv. Tlili för en grundlig diskussion och tar avstånd från den antropocentriska synen och använder förutom källor på engelska och arabiska även fransk- och tyskspråkigt material. I det första kapitlet, som diskuterar djurens ställning först i andra religiösa traditioner (judentom, kristendom, buddhismen och jainismen) och sedan i etiska filosofier såsom utilitarismen, blir argumenten ibland haltande och intrycket blir att hela diskussionen förs för att i slutet kunna påvisa hur välställt djuren, åtminstone på ett teoretiskt plan, har det inom islam.

Andra kapitlet presenterar den exegetiska traditionen inom islam (*tafsir*) och del ett i sin helhet bygger grunden för Tlilis argumentation som i huvudsak äger rum i del två bestående av tre kapitel. Kapitel tre i den andra delen behandlar ämnen som traditionellt medfört tanken att alla övriga varelser är underlägsna människan. De två sista kapitlen

presenterar föreställningar om djuren och människan i Koranen. I slutet finns förutom bibliografi och index även två bilagor med sammanställningar av djurarter respektive djurkategoriseringar i Koranen.

Tlili argumenterar att innebörden av människan som ställföreträdare på jorden är en tolkning av hur man läser Koranen. Tlili lyfter fram historisk, grammatikalisk och kontextuell forskning och visar att de tidigaste tolkningarna av ordet *khalifa* (ställföreträdare) endast har betytt efterföljare eller efterträdare av en tidigare nation eller härskare. Innebörden av att vara ställföreträdare för någon annans räkning (det vill säga Guds) kom först senare som en politisk åtgärd för att stärka det rådande territoriet. Eftersom Koranen ofta beskriver människan som olydig och otacksam skulle människan som Guds ställföreträdare på jorden enligt Tlili leda till allvarliga teologiska problem.

Djuren är enligt Tlilis tolkning andliga, har moral och intelligens samt kan betraktas som ansvariga varelser. Djuren betraktas tillsammans med himlen, jorden och alla övriga varelser som tecken, *ayat*, på Guds existens och på Guds infinita vishet och godhet. Tlili för fram att många djurs kognitiva förmåga överträffar de uppfattningar människan har om djur och baserar sin slutsats om att djuren är ansvariga varelser på de korancitat som klarlägger att djuren efter döden blir kompenserade den smärta och lidelse de har blivit utsatta för på jorden. Även om många tolkningar av Koranen stöder uppfattningen att även djuren kommer att uppstå på den yttersta dagen så finner Tlili inte belägg för detta utan argumenterar att djuren efter att de blivit kompenserade den smärta de blivit utsatta för förvandlas till stoft.

Analysen om djurens ställning och status i skapelsen utgår från en kontextuell läsning av Koranen och arabiska ord och uttryck är därmed centrala. Förutsatt att läsaren inte

har en omfattande kunskap i arabiska, skulle en ordlista av de arabiska ord och begrepp som används i boken stundvis vara bra att ha till handa parallellt under läsningen. Läsaren tappar lätt bort sig mellan de arabiska begreppen som inte nödvändigtvis förklaras första gången de nämns. Som konstaterats är mycket av den textliga traditionen inom islam ursprungligen skriven på arabiska. Det finns två ord för djur i Koranen, varav det första arabiska ordet i de klassiska texterna är *hayawān* (pl. *hayawānān*), men det nämns bara en gång i sura 29:64 och då i betydelsen äkta liv. Det andra begreppet för icke-mänskliga djur på arabiska är ordet *dabba* (pl. *dawābb*), vilket är det mest förekommande ordet för djur i Koranen.

Dabba inbegriper även människor, jinner och änglar och är det begrepp som Tlili använder i sin bok för att hänvisa till djur. Människan beskrivs ofta i de arabiska texterna som "det talande djuret" (*hayawān al-nātiq*) men Koranen tillkännager att även icke-mänskliga djur har tal. Alla naturens komponenter prisar Gud, vilket inte är självklart för människan men detta härleds bland annat från sura 17:44, där "ingenting finns som inte sjunger Hans lov. Men ni förstår inte innebörden av deras lovsång". I den förislamiska traditionen förekom djurkulturer och vissa stammar hade djurnamn, såsom Håjen (*Quraysh*) som var profeten Muhammads stam. Vissa djur såsom kameler, hästar och bin ansågs bringa välsignelse (*baraka*) medan andra djur såsom hundar och katter förknippades med det onda ögat. Andarna, jinn, ansågs även kunna ta djurgestalt.

Tolkningar ur utvalda verk ur den islamska exegetiska traditionen i form av de fyra mest centrala exegeterna ibn Jarīr al-Ṭabarī (d. 310/923), Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210), Abū 'Abd Allāh al-Qurṭubī (d. 671/1273) och Ismā'il ibn Kathīr (d. 774/1373) presenteras parallellt med korancitaten och analyseras.

Av dessa fyra exegeter är det al-Rāzī som har ägnat mest uppmärksamhet gentemot icke-mänskliga varelsers position och därmed är det inte överraskande att al-Rāzī är den exeget vars talan kommer tydligast fram.

Boken är i första hand menad för studenter och personer intresserade av islam och natur och med särskild intressetyngdpunkt för djur, men desto djupare förkunskap läsaren har i islam och det arabiska språket, desto lättare har man att följa med i resonemangen. Arabiskan är central i och med att Koranen är skriven på arabiska och Tlili går tillbaka till grundtexten så gott som i varje argument och analyserar ursprunget till nyckelorden och deras betydelse.

Två exempel på detta är analysen av skapelseberättelsen. Till skillnad från den judisk-kristna traditionen i vilken människan explicit, enligt Tlilis tolkning, är satt över djuren, står det i den arabiska versionen att allting i himlarna och på jorden är *musakhkhar* (underkuvad, användbar) gentemot människan. Även om *taskhīr* (substantiverat verb av *musakhkhar*) har förståtts som en indikation som stöder människans överlägsna position, skiljer sig begreppet ändå från denna uppfattning på två sätt. För det första definierar inte *taskhīr* människans position gentemot andra varelser och för det andra förblir suverän auktoritet alltid hos Gud och är aldrig delegerad till något skapat, det vill säga till människorna. Slutresultatet blir att Gud är överlägsen hela sin skapelse och att den bakomliggande tanken med *taskhīr* är att människan skall vara tacksam gentemot Gud, inte överlägsen andra icke-mänskliga varelser.

I skapelseberättelsen framgår även att Gud lärde Adam namnen på alla djur, vilket inte ens änglarna hade fått ta del av. Detta medförde att Adam, som inte enbart förstås som en enskild individ utan som hela mänskligheten, är en del av ska-

pelsen och genom att ha tagit emot uppgiften av förtroende (*amāna*) ger det även människan ett tungt ansvar. Enligt traditionen ville inget annat skapat ta emot detta förtroende i rädsla för ansvaret som följde förutom människan, vilket Tlili konstaterar vara både dumdrigt och ett bevis på människans irrationalitet.

Sammanfattande kan sägas att Tlili är mycket klar och konsekvent i sin genomgång av djurens ställning och status i Koranen och hur dessa korancitat har tolkats och förståtts av de främsta exegeterna. I Koranen framgår tydligt enligt denna analys att människan är bland djuren, inte ovanför dem. Inom islam tillåter Gud status och hierarki bland människor men inte mellan människor och andra icke-mänskliga varelser. Guds kärlek sträcker sig till dem som böjer sig för Honom, vare sig det är människor eller andra skapade varelser.

Eftersom Tlilis genomgång av djurtematiken inom islam är så grundlig förväntar man sig även en problematiserande diskussion om dödandet av djur i syfte för att få mat eller om möjligheten till vegetarianism. Detta uteblir så gott som helt och hållet med undantag för en kort diskussion mellan olika exegeters åsiktsskillnader i frågan huruvida Guds absoluta rättvisa leder till orättvisa på jorden generellt och av illabehandlingen av djur i synnerhet. Köttätandet i sig förbjuds inte i Koranen men den etiska frågan huruvida muslimer bör eller inte bör äta kött är väldigt lite diskuterad i ett fåtal artiklar. Richard C. Foltz tar avstamp i sin artikel "Is Vegetarianism Un-Islamic?" (2001) mot Mawil Izzi Diens argument i boken *The Environmental Dimensions of Islam* (2000) om att vegetarianism rent av skulle vara mot islam och sakna grund. Ämnet är känsloladdat och skulle gärna kunna diskuteras av sakkunniga såsom Sarra Tlili.

LAURA WICKSTRÖM
MAG. THEOL., ÅBO